

Beata Kuryłowicz
Uniwersytet w Białymstoku

Kontekst i znaczenie kontekstowe w tekście poetyckim (na przykładzie wybranych konotacji *palmy* w poezji Młodej Polski)

Współczesna semantyka, zwłaszcza ta realizująca postulaty gramatyki kognitywnej i lingwistyki kulturowej, do opisu jednostki leksykalnej włącza – obok znaczeń kodowych – znaczenia uwarunkowane kontekstem (Bartmiński 1980, Wierzbicka 1985, Tokarski 1987). Kontekst zarówno językowy, tekstowy, jak i kulturowy, historyczny, społeczny itp.¹ odgrywa istotną rolę nie tylko w prawidłowym odczytaniu tekstu czy docieraniu do sensu utworu, ale także w interpretacji znaczeniowej słowa. Jednostka leksykalna uwikłana w kontekst może ewokować treści mniej standardowe, nietypowe, niepoświadczane w faktach skonwencjonalizowanych, acz intuicyjnie rozpoznawalne, tkwiące potencjalnie w potocznej świadomości użytkowników języka, treści znaczenia słabsze, ale – podkreślmy – istotne z punktu widzenia całościowej i uporządkowanej struktury semantycznej leksemu².

¹ J. Puzynina przedstawiła różne typy kontekstów (językowy, parajęzykowy, treściowy, strukturalny, intertekstowy, społeczno-kulturowy, „dotyczący osoby autora”) i na przykładzie wiersza C. K. Norwida ukazała, w jaki sposób konteksty pomagają odkryć sens całego utworu (Puzynina 1997). Klasyfikację kontekstów zaproponował również J. Bartmiński, który wyodrębnił kontekst założony, historyczny i stanowiony (Bartmiński 2001).

² Całościowa i wewnętrznie uporządkowana struktura semantyczna słowa realizuje założenia rozszerzonej koncepcji znaczenia, która zakłada, że definicja semantyczna słowa zawiera komponenty desygnacyjne i konotacyjne. Elementy znaczeniowe mają zatem różny status semantyczny (od najbardziej typowych do fakultatywnych) (Tokarski 1987, 1988; Bartmiński 1980, 1984; Pajdzińska 1988). A. Pajdzińska, dowodząc słuszności tezy o rozszerzonej koncepcji znaczenia słowa, stwierdza: „Jeśli znaczenie jednostki zredukuje się do niewielkiego zespołu cech dyferencjalnych, niemożliwe jest wyjaśnienie istoty wielu zjawisk językowych, pokazanie intuicyjnie wyczuwalnego związku semantycznego między znakami. Uwzględnienie w analizie nie tylko znaczenia leksykalnego, lecz także konotacji, pozwala zinterpretować

Kontekst i znaczenie kontekstowe mogą być również pomocne w potwierdzeniu cech semantycznych ustabilizowanych w kulturze, ale niemających mocnych poświadczeń językowych. Otoczenie kontekstowe może wreszcie tłumaczyć źródło motywacji znaczeń utrwalonych w języku czy też ukazywać relacje między danym leksemem a fundowanymi na nim stałymi połączeniami wyrazowymi, frazeologizmami, przysłowiami, powszechnie znanymi powiedzeniami, utartymi metaforami czy derywatami słowotwórczymi i semantycznymi.

Kontekst jest szczególnie istotny w interpretacji znaczenia słowa w tekście poetyckim, który charakteryzuje innowacyjność, niecodzienna organizacja treści, kunsztowność formy. Akt poetyckiej kreacji, polegający na twórczym przekształcaniu ogólnych modeli konceptualnych, często skutkujący niestereotypowymi związkami wyrazowymi, nowatorskimi skojarzeniami, zaskakującymi metaforami, ujawnia cechy semantyczne ukryte w języku czy tkwiące w nim jako pewna potencja.

Subiektywne i kreatywne użycie słowa nierzadko stanowi pewną barierę w zrozumieniu treści znaczeniowej poszczególnych wyrazów, budujących sens całego utworu, powoduje, że słowo poetyckie niejako przemawia dopiero za pośrednictwem kontekstu, bez którego staje się nieme. W tekście jako zorganizowanej i wielowymiarowej całości jedne wyrazy oświetlają semantycznie inne. Proces dynamicznego wyłaniania się znaczeń słów podczas lektury utworu literackiego doskonale opisał R. Handke: „W niedużym zazwyczaj objętościowo liryku nabiera szczególnej wagi precyzja z jednej strony samych mechanizmów znaczeniowych jego tekstu, z drugiej zaś równie precyzyjne posługiwanie się nimi w lekturze. Warto uprzytomnić sobie, że ma ona charakter linearny tylko w postaci dosłownie pojętej czynności czytania. Jako pojmowanie, a więc właśnie od strony semantycznej, przypomina raczej konstruowanie jakiejś wielowymiarowej całości. Elementy jej otrzymujemy wprawdzie stopniowo w miarę czytania, ale każdy z nich stwarza nową perspektywę pojmowania globalnej struktury znaczeniowej, gdyż raz, uzyskane i zapamiętane, oddziałują one z kolei na dalsze składniki” (2008: 115). Otoczenie kontekstowe nadaje zatem sens, współtworzy znaczenie słowa w poezji, kontekst niejako narzuca i jednocześnie pomaga odnaleźć wielorakie odniesienia, relacje między znaczeniem słowa poetyckiego a znaczeniem jednostki leksykalnej, oddającym kulturowy sposób ujmowania świata za pomocą ję-

dużo więcej faktów. W wielu przypadkach bowiem właśnie dzięki konotacjom wyraz uczestniczy w procesach derywacyjnych, włącza się w porównania, metaforyzuje się czy wreszcie staje się komponentem jednostki frazeologicznej” (Pajdzińska 1988: 70).

zyka. Kontekst profiluje³ znaczenie nazwy⁴, eksponuje cechy semantyczne istotne z punktu widzenia treści całego utworu, realizowanych założeń światopoglądowych, ideowych, filozoficznych itp., jest zatem nieodzownym elementem interpretacji semantycznej słowa poetyckiego.

Rolę kontekstu w eksplikacji znaczenia słowa chciałabym ukazać na przykładzie konotacji *palmy*, oznaczającej w tekstach poetyckich Młodej Polski 'świętość' .

Posłużmy się przykładem fragmentu utworu, w którym znaczenie *palmy* modelowane jest przez kontekst, mający swoje wykładniki wewnątrztekstowe w postaci środków leksykalnych, niemal wprost sugerujących, o jaki profil drzewa chodzi:

Lecz moce Piekieł zwalczysz potężne!
 Judyt ci dłonie poda orężne
 I w proch się zetrze głowa wężowa,
 Boś wojująca Ty Białogłowa!...
 Witaj więc Raju! Palmo Białości!
 Pałacu sromu! Cedrze Czystości!
 Witaj więc, Panno, zmaż nietkniona!
 Bramo u Wschodu Świata stawiona,
 O, witaj nam!
 Pod stopy Twoje skrzydły białemi
 Nad mór, pożogę i nędzę ziemi
 Wzlatuje pieśń!
 Kędy się krzyże czernią cmentarne,

³ Terminu *profilowanie* używam w sensie zaproponowanym przez R. Tokarskiego na oznaczenie aktualizowania określonego fragmentu ramy całościowej w konkretnym tekście czy konkretnej grupie tekstów: „Ową aktualizację fragmentu modelu i ewentualne przewartościowanie w obrębie tego modelu nazwijmy profilowaniem tekstowym czy tekstotwórczym”. Efektem profilowania tekstotwórczego są profile tekstowe, które bazują na profilach kulturowych, będących wynikiem profilowania kulturowego (Tokarski 1998: 40–41). Więcej na ten temat zob. Tokarski 2008.

⁴ Modelowanie znaczenia w tekście R. Handke uznaje za najważniejszy mechanizm budowania wartości stylistycznej dzieła literackiego. Rolę środków semantycznych w stylistyce utworu opisuje on w następujący sposób: „Otóż pojedynczy wyraz ma jedynie pewien potencjał znaczeniowy, który aktualizuje się dopiero z chwilą użycia, a więc w jakiejś sytuacji i w kontekście innych wyrazów dookreślających jego rzeczywistość zawartość informacyjną w konkretnym akcie porozumiewania się. W zetknięciu się słów współtworzących sens wypowiedzi każdemu z nich przypada jakaś funkcja. O ich przydatności do spełnienia owych funkcji decydują role grane z powodzeniem w innych użyciach, a nabyte przy tym zdolności znaczenia i oznaczania to wkład, jaki wnoszą do powstającej z ich udziałem nowej całości znaczeniowej i zarazem znaczeniotwórczej.

Jednak te same słowa wchodzą w nowe związki z innymi niż dotąd słowami tyleż wykorzystują, co zarazem zmieniają swe dotychczasowe możliwości znaczeniowe” (Handke 2008: 66).

Lśnią całopaleń łuny ofiarne
 I wiodą pieśń!...
 O, witaj bielsza niż Aniołowie!
 Tyś po prawicy i w złotogłowie
 Już widna nam!...

(K. Zawistowska, *Godzinki*, 123–124)

Pierwszy element tekstowy mający wpływ na kształtowanie znaczenia *palmy* w przytoczonym fragmencie utworu to tytuł – *Godzinki*, który jest wskaźnikiem intertekstualności⁵, odsyła bowiem do innego znaku językowego⁶, *Godzinek* – nabożeństwa do Najświętszej Marii Panny odprawianego w Kościele katolickim. Cały utwór K. Zawistowskiej stylizowany jest na modlitwę wystawiającą Matkę Chrystusa, stanowi więc parafrazę właściwych *Godzinek*. W ten sposób tekst młodopolskiej poetki otworzył perspektywę na szerszy kontekst – tradycję chrześcijańską, w której ramach mieści się odczytanie sensu utworu i znaczenia słowa *palma*. Poetka, nawiązując zatem do pewnego kodu kulturowego, czytelny dla odbiorcy wywodzącego się z kręgu kultury łacińskiej, zasugerowała, w jakiej tradycji literackiej i – szerzej – kulturowej należy utwór interpretować.

W obu tekstach *Godzinek* użyte zostało słowo *palma* odnoszące się do Matki Boga. W pierwowzorze jest to *Palma cierpliwości*, w utworze K. Zawistowskiej *Palma Białości*. Palma jest metaforą Marii, a zatem charakterystyki przypisywane Najświętszej Marii Pannie przyporządkowane są również drzewu. Możemy się ich oczywiście domyślać, ale wykładniki tekstowe uszczegóławiają znaczenie słowa spośród możliwości, które stwarza semantyka *palmy*, kierując naszą uwagę w stronę ‘czystości’, ‘niewinności’, ‘bezgrzeszności’, ‘niepokalaności’. Przywołane konotacje kontekstowe ukonkretnia rzeczownik *białość*, występujący w połączeniu wyrazowym *palma białości*.

⁵ R. Handke przedstawia dwie koncepcje intertekstualności. Pierwsza jest ogólniejszą formułą dla takich zjawisk jak cytaty, aluzja, adaptacja, parodia czy trawestacja i przekład. Druga z kolei sugeruje intertekstualną naturę wszelkich tekstów werbalnych. „Intertekstualnością byłaby zależność między wytwarzaniem lub odbiorem danego tekstu, a wiedzą nadawcy i odbiorcy jako uczestników komunikacji o innych tekstach. Konkretny tekst, np. utwór literacki, wpisywałby się bowiem w przestrzeń już wcześniej wypełnioną, zapisaną. Nowo powstały tekst jawi się w tej sytuacji jako reakcja na poprzednie, te z kolei na jeszcze wcześniejsze i tak *ad infinitum*. Oznacza to, że w każdym tekście są zapisane ślady całego uniwersum zaistniałych tekstów, on sam zaś wchłaniając i przekształcając inne teksty jest swoistą mozaiką cytatów” (Handke 2008: 23).

⁶ Przyjmuję za J. Bartmińskim, że tekst jest „całościowo zorganizowanym makroznakiem” oraz „jednostką języka, a nie tylko konstrukcją składaną doraźnie w procesie komunikacji z mniejszych jednostek językowych, takich jak zdania i słowa” (Bartmiński 2001: 110).

Z pewnością słowo *białość* nie zostało użyte przypadkowo, nie nasunęło się poetce również automatycznie, gdyż *palma białości* nie jest konstrukcją s frazeologizowaną. Tekst oryginalny, w którym wszak obecna jest *palma cierpliwości*, także nie zasugerował autorce takiego wyboru. Można zatem założyć, że użycie rzeczownika *białość* było celowe i miało pełnić ważną semantyczną funkcję w tekście. Na istotność *bieli* dla semantyki utworu wskazuje aż czterokrotne powtórzenie w tak krótkim fragmencie różnych form wyrazowych odsyłających do barwy *białej*: *Białogłowa*, *palma białości*, *białe skrzydła*, *bielsza niż Aniołowie*. Każde z tych określeń odnosi się do Maryi lub aniołów, a zatem istot czystych, niewinnych, bezgrzesznych, świętych. *Biel* staje się zatem ekwiwalentem obrazowym tych cech, wyraża je, a użyta w połączeniu z wyrazem *palma* profiluje jej znaczenie. Zależność *bieli* i *czystości* ma silne potwierdzenia kulturowe i językowe. Oba leksemy mogą być traktowane jako synonimy⁷ (zob. Chevalier, Gheerbrant 1996: 608). Semantyczny związek *bieli* i *czystości*, choć dziś może już słabiej wyczuwalny, był wyrazisty na przełomie XIX i XX w., jak również w pierwszej połowie XX stulecia, co potwierdzają *Słowniki wileński* i *warszawski*, a także SJPD. Notują one bowiem metaforyczne znaczenie leksemy *biały* ‘czysty, niewinny’.

Kontekstowe charakterystyki ‘czystość’, ‘niewinność’, ‘bezgrzeszność’, ‘niepokalaność’, ukonkretniają konotację z wyższego poziomu ramy interpretacyjnej *palmy* – ‘świętość’, którą dodatkowo wzmacniają poetyckie frazy *moce Piekieł zwalczysz potężne*, *Witaj więc*, *Panno, zmaż nietkniona*, *Tyś po prawicy i w złotogłowie*, nawiązujące do tradycyjnych religijnych wyobrażeń związanych z Matką Chrystusa, a także przywołanie w tekście obrazu aniołów i raj (choć tylko jako kolejnej metafory Maryi).

Wskazane cechy semantyczne *palmy* mają potwierdzenia kulturowe, nie znajdują natomiast poświadczeń językowych. W potocznym odczuciu użytkowników języka polskiego z *palumą* kojarzona jest jednak cecha ‘świętość’⁸, która motywuje omówione wcześniej konotacje tekstowe o słabszym stopniu utrwalenia. O ponadindywidualnym statusie konotacji ‘świętość’ świadczą liczne młodopolskie liryki, w których uwikłanie kontekstowe *palmy* wyrażnie wskazuje na jej sakralny charakter, np.:

⁷ Zjawisko to obrazują teksty, w których określenia *czysty* i *biały* występują obok siebie i odnoszą się do tego samego zjawiska, np.: *Było jedno kochanie, / [...] / Takie czyste, a białe, / Jak w ogródku lilija, /* (S. Rossowski, *Było*, s. 9).

⁸ W niektórych tekstach cecha ‘świętość’ wyrażana jest wręcz eksplicytnie, np.: *z krainy Bożej znane palmy święte* (K. Saryusz-Zaleska, *Wigilia*, s. 22).

Były tam tęczone tulipany,
 [...]
 i białe lilie mistyczne,
 i palmy
 wybijały wysoko, ascetyczne,
 niby klasztorne, rozłkane psalmy
 wybladłych mnichów.

(B. Ostrowska, *Wizyta*, s. 38)

Przyjdź wielki w dłoni z gałęzią palmową.
 Uświęć stopami ziemię ludzi małych,

(F. Mirandola, *Przyjdź*, s. 31)

Regularność aktualizowania w młodopolskich tekstach konotacji 'świętość' dowodzi jej relewancji w semantycznej strukturze *palmy*. Jakie więc miejsce zajmuje w ramie pojęciowej słowa, co ją tłumaczy? Na jakiej podstawie zostały wygenerowane tekstowe asocjacje między *palmą* a *Marią Panną*? Odpowiedzi na powyższe pytania odnajdujemy w kolejnych tekstach, które podsuwają źródła motywacyjne wskazanej konotacji. Próżno ich szukać w faktach systemowych języka. Prześledźmy zatem kolejne konteksty, zaczynając od liryku K. Przerwy-Tetmajera:

i palm pióropusze,
 i słońce, blasków kaskadą rozrzutne:

(*Nad morzem I*, s. 457)

w którym poeta użył metafory pióropuszy na określenie liści palmy. Ten poetycki zabieg, niezwykle często stosowany przez młodopolskich twórców, np. *I do palmowych bujnych pióropuszy* (J. Podhorska, *Cannes*, s. 149), *w dłoni pióropusze/ Palm* (M. Grosseck-Korycka, *Święta tułaczy (Wigilia)*, s. 236); *palmy chwieją dumne pióropusze* (J. Żuławski, *Brzozy na Forum*, s. 213), eksponuje cechę związaną z wyglądem drzewa, a mianowicie 'ma bujne, ułożone promieniście liście przypominające pióropusz'. Promienisty układ liści palmy odzwierciedlony został w nazwie *palmowe sklepienie* 'w stylu gotyckim: sklepienie, którego łuki rozchodzą się z punktu środkowego wachlarzowato we wszystkie strony' (SFRAZ 1989: 639).

Inny młodopolski tekst aktywizuje składnik domeny CECHY FIZYCZNE 'ma wysoki, smukły pień':

błękit ów jasny i czysty,
 I tam w słoneczne strzelają niebiosy
 Przegibkie palmy i tam, pełne ziarna,
 Gną się ku ziemi zapłonione kłosa –

(J. Kasprówic, *Rebeka*, s. 98)

Z przytoczonych fragmentów wyłania się obraz palmy jako drzewa wysokiego, strzelistego, pnącego się ku górze, zwieńczonego pióropuszem liści. *Pióropusz* w powiązaniu ze słowem *palma* przywodzi na myśl harmonijny, promienisty układ liści, który może być kojarzony ze słońcem. Asocjację tę dodatkowo wzmacnia kontekstowe wprowadzenie wyrazu *słońce*, które w utworze Tetmajera bezpośrednio zostało zestawione z *palumą*. W drugim tekście związek palm ze słońcem jest jeszcze wyrazistszy. Drzewa te ze względu na długie, proste, smukłe pnie *strzeliły* w niebo⁹, w słońce. Ten kierunek wertykalny, ku górze, ku słońcu podkreśla przenośne użycie czasownika *strzelić* 'sięgać wysoko do góry', który ze względu na znaczenie dosłowne może kojarzyć się z ruchem. *Palmy*, w których sąsiedztwie tekstowym znalazł się czasownik *strzelić* (z wpisaniem w dosłowne znaczenie komponentem dynamicznym) i przymiotnik *przegibki*¹⁰ 'bardzo giętki, elastyczny'¹¹, ale również 'sprężysty, elastyczny' i 'zwinny zręczny' (a zatem znowu wyeksponowany jest związek z ruchem), sprawiają wrażenie, jak gdyby z dużą szybkością wspinały się, podążały w stronę nieba i słońca. W obu utworach zatem kontekst eksponuje łączność palmy i słońca¹², często aktywizowaną w młodopolskiej poezji, np.: *A palm wierzchołki błogostawią słońce* (C. Jellenta, *Oaza II*, s. 64).

Tekst sugeruje jeszcze jeden trop interpretacyjny, prowadzący do konotacji 'świętość', a mianowicie idealnie wertykalna *palma* ukierunkowana jest ku *niebu*, które może być rozumiane nie tylko jako 'sklepienie niebieskie, nieboskłon', ale również 'naziemska kraina szczęśliwości, siedziba Boga, aniołów i świętych'. Poetycka charakterystyka drzewa uaktywnia zatem pozytywne ciągi asocjacyjne, których punktem wyjścia jest i kategoria *w górę*,

⁹ „C. G. Jung w dążącej wżwyż postaci palmy widzi symbol duszy” (Herder 1992: 117).

¹⁰ Przymiotnik *przegibki* implikuje cechę 'ma elastyczny, sprężysty pień', która uzasadnia z kolei niezwykłą żywotność palmy. Żadna burza nie jest w stanie złamać tego drzewa. D. Forstner podaje: „Opiera się każdej nawałnicy, chociażby siła jej zgięła ją niemal do samej ziemi” (2001: 175).

¹¹ Leksem ten notuje SJPD jako *rzadki*.

¹² Nie bez znaczenia dla łączenia palmy i słońca jest z pewnością charakterystyka środowiskowa. Palma jest wyobrażana przede wszystkim jako drzewo rosnące w miejscach pustynnych, gorących, słonecznych, np.: *Lub wiotka palma gorącej Sahary*; (S. Hłasko, *Czary ciała I*, s. 55), *O, jasnoźródle palmowe oazy/ Wśród życia piasków pustynnych!* (K. Lubecki, *Trzy Panie*, s. 58) czy też:

Choć go los potem nieunikniony
W jasne, słoneczne przerzuci strony,
W kraj palm, pomarańcz, gdzieś na południe –
I szczęście doń się uśmiechnie cudnie

(W. Dzierżanowski, *Tatry*, s. 58)

kojarzona ze szczęściem, panowaniem, dobrem, prawością (por. Lakoff, Johnson 1988: 36–44), i niebo konotujące ‘doskonałość’, ‘szczęśliwość’, ‘dobro’, ‘sprawiedliwość’ (por. *niebiańska doskonałość, być w siódmym niebie, przychylić komu nieba, niebo się komuś otworzyło, mieć niebo w gębie, wołać o pomstę do nieba, niebiański spokój*). Ewokowane przez kategorię *w górę* i nazwę *niebo* cechy, które są paralelne: *Szczęśliwy to w górę, Wysoki status to góra, Dobro to góra, Prawość to góra* (Tokarski 2004: 121), stanowią dodatkową motywację dla kojarzenia palmy z Bogiem i świętością.

Kontekst presuponowany przez same teksty koresponduje z szerokim kontekstem kulturowym, który potwierdza słuszność proponowanych interpretacji. W kulturze Zachodu i Wschodu palma symbolizuje Słońce i światło¹³. Dla starożytnych Greków i Rzymian była drzewem światłości, stąd też poświęcono ją bogom światłości Apollinowi i Heliosowi¹⁴. Palma była drzewem boga, a także łaski dla Babilończyków. Wiązano ją też z feniksem, ptakiem światłości, łacińska nazwa palmy to *phoenix*, w grece również istnieje wspólna nazwa (*φοίνιξ*) dla palmy i legendarnego ptaka odradzającego się z popiołów. Legenda głosi, że Tezeusz po zabiciu Minotaura zorganizował igrzyska, które poświęcił Apollinowi, a zwycięzców nagroził gałązkami palmy rosnącej przy ołtarzu boga. W innej opowieści to Herakles po powrocie z Hadesu zobaczył boską palmę i uwieńczył swoje czoło jej gałązkami. Kolejny przekaz mówi, że pierwszym, który otrzymał od Heraklesa palmę zwycięstwa, był Jazon, bohater arkadyjski, kochanek Demeter. Starożytni Grecy i Rzymianie zwycięzcom igrzysk wręczali gałązki palmy, zanim jeszcze ich głowy ozdobiono wieńcami zwycięstwa. Księga Machabejska podaje, że palmami obdarowywano również władców, których chciano pozyskać dla swojej sprawy. Okazywano im w ten sposób cześć i chwałę¹⁵: „Niejaki zaś Alkimos, który przedtem był arcykapłanem, ale sam dobrowolnie się zniesławił w czasach zamieszek, i wiedział, że w żaden sposób nie

¹³ Informacje podane poniżej przywołuję za: Forstner (2001: 175); Kopaliński (2006: 299); Chenel, Simarro (2008: 178), Tresidder (2005: 156), Seibert (2007: 243), Impelluso (2006: 25).

¹⁴ Słońce, a zwłaszcza światło, kojarzone jest nie tylko z bóstwami greckimi i rzymskimi, ale też z Bogiem chrześcijan. Światłem jest w Biblii Bóg, światłością świata jest Chrystus. Św. Jan pisze: „Nowina, którą usłyszeliśmy od Niego i którą wam głosimy, jest taka: Bóg jest światłością, a nie ma w Nim żadnej ciemności” (1 J 1,5). „Światłem okryty jak płaszczem” (Ps 104,2); On „zamieszkuje światłość niedostępną” (1 Tm 6,16). Światło jest symbolem boskości również w islamie: „Allah jest światłością nieba i ziemi” (*Koran* 24, 35). Tradycyjnie zatem wiązano światło z Absolutem i to nie tylko w chrześcijaństwie, co z perspektywy młodopolskiego synkretyzmu religijnego ma tym większe znaczenie.

¹⁵ Palma jest jednym z atrybutów obrazowego, alegorycznego przedstawienia Chwały: „Kobieta z odsłoniętymi piersiami z obnażonymi ramionami, w prawej dłoni trzymająca figurkę w krótkiej sukni, z wieńcem w jednej dłoni, palmą w drugiej [...]” (Ripa 2008: 17–18).

ma dla niego ratunku ani ponownego przystępu do świętego ołtarza, udał się do króla w sto pięćdziesiątym pierwszym roku, przynosząc mu koronę złotą i palmę” (2 Mch 14, 3–4)¹⁶. Gałązkami palmowymi¹⁷ oddano również hołd Zbawicielowi podczas uroczystego wjazdu do Jerozolimy¹⁸. D. Forstner, powołując się na słowa św. Augustyna, informuje: „Gałązki palm [...] są znakami uwielbienia, które głoszą zwycięstwo, gdyż Pan miał pokonać śmierć mocą swej śmierci, a przez zdobycz wojenną, która przypadła Mu w udziale, gdy zawisł na krzyżu, zatriumfować nad szatanem, Księciem śmierci. Dlatego również w Niedzielę Palmową wierni radośnie witają gałązkami palm Chrystusa Króla i zapewniają, że i oni wraz z wszystkimi męczennikami i świętymi pragną odnieść zwycięstwo nad światem i samym sobą, aby mieć udział w zwycięstwie zmartwychwstania Chrystusa” (2001: 175–176). Stąd

¹⁶ Stąd też w języku pojawiła się *palma zwycięstwa* oznaczająca nagrodę zwycięstwa i tryumf, co potwierdzają młodopolskie teksty poetyckie, np.:

Ten w cyrkowej kurzawie pędząc na rydwanie,
Gdy minie głąz narożny i palmę dostanie,
Już się z bogami zrównał.

(K. M. Górski, *Druhu mój, synu królów, chlubo ma i tarczo...*, s. 88)

Zaiste! ani prośby, ni tysiące darów
Nie dadzą palm zwycięstwa, nie otworzą wchodu,
Lecz męstwo, mnogość, siła roboczego rodu.

(L. Szczepański, *Odwagi*, s. 176)

¹⁷ Kontekst kulturowy i konotacja ‘świętość’ pozwalają ustalić relacje semantyczne między *palmą* jako ‘ogólną nazwą drzew zwrotnikowych, stanowiących rodzinę roślin kwiatowych, jednoliściennych’ i *palmę* jako ‘gałązką zwykle wierzbową, stosownie ozdobioną i poświęconą w Kwietną niedzielę, na pamiątkę tryumfalnego wjazdu Chrystusa do Jerozolimy’ (Sw), a także źródło motywacyjne drugiego znaczenia *palmy* i nazwy *Niedziela Palmowa*.

¹⁸ To biblijne zdarzenie znalazło swoją realizację tekstową w młodopolskiej poezji, np.:

To on-ci, rabi Joszua, my go znamy!
To on-ci, prorok z Nazaretu, iście
Bez żadnej skazy, wkracza w Pańskie chramy!!!”

[...]

LUCYFER

Heach! patrzajcie! jak to chylą głowy,
Jak to podołki swoich sukien ścielą
I liść pod stopy rzucają palmowy!

Myślelibyście, że ich dusze ziela
Strojne niezwiędłą na wieki, że zbożne
Nigdy już w nich się iskry nie spopielą.

Lecz wnętrza ludzkie to krzewy przydrożne:
Ledwie czerwcowy deszcz z nich kurze spłucze,
A oto w świeży kał i pył znów można...

(J. Kasprowicz, *Chrystus, Wjazd do Jeruzalem*, s. 186–187)

też palma jest atrybutem męczenników¹⁹ i świętych, którzy odnieśli zwycięstwo nad grzechem, własną słabością i zasłużyli na wieczną szczęśliwość²⁰. W ikonografii z liśćmi palmowymi przedstawiani są m.in. św. św. Agata, Łucja, Apolonia, Julianna, Katarzyna Aleksandryjska, Sabina, Justyna z Padwy, Urszula, Jan, Krzysztof, Paweł Pustelnik, Szymon. W Biblii palma wyraża również życie w pełni łaski: „Sprawiedliwy zakwitnie jak palma [...]. Zasadzeni w domu Pańskim rozkwitną na dziedzińcach naszego Boga. Wydadzą owoc nawet i w starości, pełni soków i zawsze żywotni” (Ps 93, 13–15). Z kolei w *Pieśni nad Pieśniami* do palmy porównana jest Oblubienica: „Postać twoja podobna jest do palmy, a piersi do gron winnych” (7, 8), dlatego też w tradycji chrześcijańskiej palma kojarzona jest z Najświętszą Marią Panną. Na niektórych przedstawieniach malarskich w scenach Zwiastowania Archanioł Gabriel trzyma gałązkę palmową, np. na obrazie L. Lorenzettiego *Zwiastowanie*, czy też w scenach zaśnięcia Matki Bożej, gdzie palmę przynosi z nieba anioł lub znajduje się ona w dłoni św. Jana. W taki sposób uwiecznił to wydarzenie m.in. A. Mantegna (*Zaśnięcie Marii Panny*).

Przedstawione fakty z dziejów kultury stanowią ważny kontekst dla konotacji *palmy* ‘świętość’. Pomagają odtworzyć profil drzewa wyeksponowany w przywołanych utworach, potwierdzają wnioski wypływające z analizy modernistycznych tekstów. Na podstawie kontekstu mogliśmy ustalić, że omawianą cechą konotacyjną motywuje związek *palmy* ze *słońcem*, *światłem* i *Absolutem*. Łączenie zaś drzewa ze słońcem uzasadniają cechy fizyczne i charakterystyka środowiskowa palmy. Kontekst kulturowy stanowi zatem istotne uzupełnienie kontekstu tekstowego. Rekonstrukcja kontekstu kulturowego, stanowiącego tło dla uwikłania słowa w sieć powiązań wewnątrztekstowych, pozwoliła we właściwy sposób zinterpretować znaczenie *palmy*, potwierdziła słuszność postawionych hipotez. Pomogła uchwycić sygnalizowane przez sam tekst odniesienia i nawiązania, mające wpływ na kształtowanie znaczenia słowa i semantykę całego utworu.

¹⁹ Stąd też w języku funkcjonuje *palma męczeństwa*. W młodopolskich tekstach odnajdujemy nie tylko bezpośrednie przywołanie tego związku, np.: *Palmy męczeńskie – nie róże – ich wianem*; (W. Zagórski, *Pochwała emancypantek*, s. 163), ale również porównanie męczenników do palm, np.:

W Rzymie, gdzie taka świętość, wielka, tajemnicza,
Gdzie Męczennicy ziemię krwią serdeczną poją
I w tryumfie chwalebny, jako palmy, stoją;

(K. Lubecki, *Grób św. Stanisława Kostki*, s. 14).

²⁰ W ikonologii palma jest atrybutem Szczęśliwości Wiecznej przedstawianej w następujący sposób: „Naga panna o złotych puklach, uwieńczona wawrzynem; ma być piękna i świetna, zasiadać zaś powinna na wygwieżdżonym niebie trzymając palmę w lewej dłoni, w prawej zaś płomień ognia, i na znak radości unosząc wzrok w górę (Ripa 2008: 182).

Teksty poetyckie to wytwory danej kultury, wyrastające z doświadczeń kulturowych konkretnej społeczności. W różnorodny sposób nawiązują do owych doświadczeń, odnoszą się również do innych świadectw kultury. Intertekstualny dialog, dialog między tekstami kultury, należącymi do wspólnego dziedzictwa, otwiera szerszą perspektywę oglądu danego zjawiska, pozwala spojrzeć na nie wielowymiarowo, wieloaspektowo, bez ograniczania opisu faktów językowych do samego języka.

Źródła

- Dzierżanowski W., 1903, *Poezye*, Warszawa.
- Górski K. M., 1987, *Wiersze wybrane*, Kraków.
- Hłasko S., 1900, *Poezye*, Warszawa.
- Jellenta C., 1902, *Orfan*, Kraków.
- Kasprowicz J., 1912, *Dzieła poetyckie*, t. 3, Lwów.
- Korycka Grossek M., 2005, *Utwory wybrane*, Kraków.
- Lubecki K., 1902, *Poezyi tom trzeci*, Kraków.
- Mirandola F., 1901, *Liryki*, Kraków.
- Ostrowska B., 1902, *Opale*, Warszawa.
- Podhorska J., 1906, *Poezye*, Kraków.
- Rossowski S., 1899, *Psyche. Poezye*, Lwów.
- Szczepański L., 1993, *Poezje wybrane*, Kraków.
- Tetmajer Przerwa K., 1980, *Poezje*, Warszawa.
- Zagórski W., *Poezye. Z teki chochlika*, 1894, Warszawa.
- Zaleska Saryusz K., 1910, *Poezye*, Kraków.
- Zawistowska K., 1923, *Poezye*, Warszawa–Kraków.
- Żuławski J., 1982, *Wiersze*, Warszawa.

Słowniki

- SFRAZ, Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny*, t. 1, Warszawa.
- SJPD, 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Słownik warszawski* (SW), 1900–1927, Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Słownik wileński* (SWil), 1861, *Słownik języka polskiego*, red. M. Orgelbrand, Wilno.

Literatura

Bartmiński J.,

- , 1980, *Założenia teoretyczne słownika*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław.
- , 1984, *Definicja leksykograficzna a opis języka*, [w:] *Słownictwo w opisie języka*, red. K. Polański, Katowice.
- , 2001, *Kontekst założony, historyczny czy kreowany*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin.

Chenel A. P., Simarro A. S., 2008, *Słownik symboli*, Warszawa.

Chevalier J., Gheerbrant A., 1996, *Dictionary of symbols*, London.

Forstner D., 2001, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa.

Impelluso L., 2006, *Natura i jej symbole. Rośliny i zwierzęta*, Warszawa.

Kopaliński W., 2006, *Słownik symboli*, Warszawa.

Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.

Handke R., 2008, *Poetyka dzieła literackiego*, Warszawa.

Herder J. G., 1992, *Leksykon symboli*. Herder, oprac. M. Oesterreicher-Mollwo, Warszawa.

Pajdzińska A., 1988, *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin.

Puzynina J., 1997, *Kontekst a rozumienie tekstu*, Biuletyn PTJ, LIII.

Ripa C., 2008, *Ikonologia*, Kraków.

Seibert J., 2007, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie motywy*, Kielce.

Tokarski R.,

- , 1987, *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin.
- , 1988, *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- , 1998, *Kulturowe i tekstotwórcze aspekty profilowania*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin.
- , 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- , 2008, *Konotacja a problemy kategoryzacji*, „Język a Kultura”, t. 20, red. A. Dąbrowska, Wrocław.

Tresidder J., 2005, *Słownik symboli*, Warszawa.

Wierzbicka A., 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor.

The context and the contextual meaning in a poetical text (on the basis of selected connotations of the palm tree in the poetry of the Young Poland movement)

Summary

The present paper discusses the role of context in the interpretation of poetical meaning. The first part of the article presents academic deliberations on the relationship between the context and the poetical text from the perspective of the semantic text analysis.

The second, analytical part of the article, depicts the way of modeling the word meaning in the poetical text by the textual and cultural context on the basis of the selected connotations of the palm tree.

Key words: context, contextual meaning, poetic text, connotation, palm tree

Słowa-klucze: kontekst, znaczenie kontekstowe, tekst poetycki, konotacja, palma